העיון בספר במדבר בשנת השמיטה

במקורות חז"ל מכונה החומש הרביעי הן ע"ש תכנו: חומש הפקודים (יומא ס"ח ע"ב) והן ע"ש מילות הפתיחה "וידבר" או "במדבר" (ב"ר פ"ג ה'. פס"ד ז'. ראה לעיל: העיון בספר שמות).

שני השמות הטכניים הללו: "וידבר-במדבר" מתפרשים אף ע"ש תכנם, ולא עוד אלא שבעמקם של דברים נוצר ביניהם מכנה משותף. אמנם השם "במדבר" כולל בתוכו תכנים וערכים מרובים על אלה המופיעים בספר "שמות", "ויקרא", ובולט בהם היסוד המדברי. כך בפתיחת הספר בפרקים העוסקים באירגון המחנה ובסדריו, במסעות ובחניות; כך באמצעו, בפרקים הדנים באירועים השונים של ההליכה במדבר, בקברות התאוה, בבקשת המים ובהקפת הרי אדום; וכך בסופו, בפרוטם של מ"ב המסעות, מאיתם אשר בקצה המדבר, דרך מדבריות סין, סיני, פארן, צין, ועד למדבר אשר על-פני מואב.

שנות המסע במדבר הטביעו את חותמם בפרצופו הרוחני של העם והיו שנות הכשרה, חנוך והתחנכות. הערכות בכיוון זה מצינו הן בדברי המקרא והן במחשבת חז"ל. משה מסכם בתוכחתו: **"וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ד' א' זה ארבעים שנה במדבר, למען ענתן לנסתך"** (דברים ח' ב') ואילו בשירת האזינו נתפסת ראשיתם של ישראל במדבר כמציאה: **"ימצאהו בארץ מדבר"** (דברים ל"ב י'). וכך בהושע **"כענבים במדבר מצאתי ישראל"** (ט' י'), ושם (י"ג ה') **"אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות"**; ובירמיהו **"מצא חן במדבר"** (ל"א א'). ומכאן לייעודי הושע: **"הנה אני מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי על לבה... וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים"** (ב' ט"ו). מדבר זה – של חדוש נעורי העם – התפרש לרש"י ולרד"ק במטבע לשונו של יחזקאל – מדבר העמים (יחזקאל כ' ל"ה-ל"ו). אולם לא רק ע"ש העתיד נתפס המדבר כמקום מתאים לגילויי אהבה אלא אף ע"ש העבר: **"זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך – לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה"** (ירמיה ב' ב'). וכן במשלי שיר השירים: **"מי זאת עולה מן המדבר, מתרפקת על דודה"** (ח' ה', ג' ו'. ראה הקדמת "דעת מקרא" להושע).

[אמנם מצויות במקרא תפיסות בדבר בחינות שליליות של המדבר כשלעצמו, מבלי להתיחס לתועלת החנוכית הגלומה בו. כך בטיעון **"המקום הרע הזה, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות"** (במדבר כ' ה'), וכך בדברי משה: **"במדבר הגדול והנורא, נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים"** (דברים ח' ט"ו), וכן אף בסגנונו של ירמיהו **"המוליך אותנו במדבר, בארץ ערבה ושוחה, בארץ ציה וצלמות, בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם"** (ב' ו'). וראה הושע ב' ה': **"ושמתיה כמדבר, ושתיה כארץ ציה והמתיה בצמא"**. אף מדברי התודה של עוברי מדבריות בתהילים ק"ז עולה הסכנה שבמדבר: **"תעו במדבר בישימון דרך, ...רעבים גם צמאים, נפשם בהם תתעטף"** (ד'-ה'), ולא עוד אלא שבדברי איוב מאופיינים יושבי המדבר כבני בלי תרבות העומדים מחוץ ליושבי העולם ומיישביו: **"העורקים ציה, אמש שואה ומשואה... בערוץ נחלים לשכון... בין שיחים ינהקו... בני נבל, גם בני בלי שם"** (ל' ג'-ח', וראה "העמק דבר" דברים ל"ב י').

המדבר הוא הפוכו של גן עדן, **"וישם מדברה כעדן"** (ישעיה נ"א ג') **"כגן העדן הארץ לפניו, ואחריו – מדבר שממה"** (יואל ב' ג'). ויסוד החורבן שולט בו: **"רוח ד' ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעינו"** (הושע י"ג ט"ו). אולם עסוקנו כאן בפן החיובי, המאיר, של היסוד המדברי בתולדות ישראל, זה המדגיש את הבראשיתיות, את ה"נייר החלק" עליו נכתבה ההסטוריה הישראלית.]

דברי חז"ל על המדבר וסגולותיו הולכים בעקבות היסודות המקראיים: **"אמר המדבר, אני מדבר וחביב אני שכל טובות שבעולם חבויין בי"** (שהש"ר ב' ב'). ואחת מסגולותיו שאין בו לא עוון ולא חטא. (מכילתא בשלח על הפסוק "ויפנו אל המדבר".) והוא מן המרכיבים של מתן תורה: **"בג' דברים נתנה התורה: באש, במים, במדבר... מה אילו חינם לכל באי עולם, כך ד"ת חנם, וכל מי שאינו עושה עצמו כמדבר הפקר אינו יכול לקנות את החכמה והתורה"** (במד"ר א' ז').

את תחנות המסע הנזכרות בשירת הבאר (במדבר כ"א י"ט) ולא נזכרות בפרשת הסיכום "אלה מסעי" – וממדבר מתנה, נחליאל במות, פרשו חז"ל **"אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר"** (עירובין נ"ד ע"א..וראה רי"ף על "עין-יעקב" ו"תורה תמימה" במדבר שם). אף למרחבי המדבר יחס למעלתה של התורה **"מה המדבר אין לו סוף, כך ד"ת אין להם סוף"** (פסיקתא דר' כהנא פר' י"ב י'). השויון והחפש המדברי אף הוא נעשה בדברי חז"ל כמין חומר **"למה נתנה במדבר... שיהיו הכל שווים בה... כשם שהמדבר לא נזרע ולא נעבד, כך המקבל עול תורה פורקין ממנו עול מלכות ודרך ארץ"** (במד"ר י"ט ט"ו). ובנסוח מסכם: **"מי זאת עולה מן המדבר, כל עילויין של ישראל מהמדבר, כל מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל מן המדבר, עילויה מן המדבר, סילוקה מן המדבר, תורה מן המדבר, משכן מן המדבר, סנהדרין מן המדבר, כהונה מן המדבר, לויה מן המדבר, מלכות מן המדבר, נבואה מן המדבר** (שהש"ר ג' ד'. תנחומא שמות יד). [אכן במקביל יש במקורות חז"ל גם דיונים שליליים על המדבר ואכ"מ. וראה עוד מחניים נ"ה, פסח תשכ"א, ובספרו של י. דביר – בר כוכבא האיש והמשיח, פ"ב: המדבר כמקור השראה בחליפת הדורות.]

על סמך היסודות הנזכרים במקרא ובמדרשים נארגה – במחשבה היותר מאוחרת – מסכת הגות בדבר מעלתו של המדבר. כך בדברי הרמב"ם, אברבנאל ויתר עליהם במחשבת החסידות.

בדיון על **"הגדול שבמסופקי התורה"** – על הנסיון, כתב הרמב"ם (מו"נ ח"ג פכ"ד) **"ידוע שלולא טרחם ועמלם במדבר לא היו יכולים לכבוש הארץ ולא להלחם ביושביה... כי המנוחה תסיר הגבורה וצוק הפרנסה והעמל יתנו הגבורה"**. ואילו האברבנאל בפרושו לספר דברים פרק ח' כתב: